

A GAZDASÁGI SZERVEZETEK STRUKTURÁLIS ÁTALAKULÁSA*

ABONYINÉ PALOTÁS JOLÁN – BARTHA LÁSZLÓ

A regisztrált gazdasági szervezetek száma Magyarországon, 1996-ban meghaladta az 1,1 milliót. Ezeknek 29 százaléka valamilyen társas, 71 százaléka pedig egyéni vállalkozás volt. Ezen arányoknak a kialakulását a makrogazdasági célok és a privatizáció segítette, de az egyéni vállalkozások fejlődését a gazdálkodáshoz és a fejlesztésekhez szükséges saját tőke és a (kedvezményes) külső tőke hiánya lelassította. Az alakuló – egyéni, vagy társas – vállalkozásoknak a banki vagy más pénzügyi források jelenleg még rendkívül szigorú feltételekkel állnak rendelkezésre. A betéti társaságok (bt.-k) számának ugrásszerű változásában jelentős szerepe volt annak is, hogy alakulásukhoz kicsi alaptőkére volt szükség, fedezetül viszont a teljes vagyon szerepel. Ez kevésbé volt fontos szempont a működés kezdetekor – alapításkor –, viszont később a veszteséges gazdálkodás miatt az egyes szervezetek teljes ellehetetlenüléséhez vezetett. A korlátolt felelősségű társaságok (kft.-k) alakításához szükséges 1 millió forintot a vállalkozók többsége tőkehiány miatt nem tudta biztosítani. Emiatt a bt. mint vállalkozási forma sajnos sok esetben kényszermegoldás volt.

1. tábla

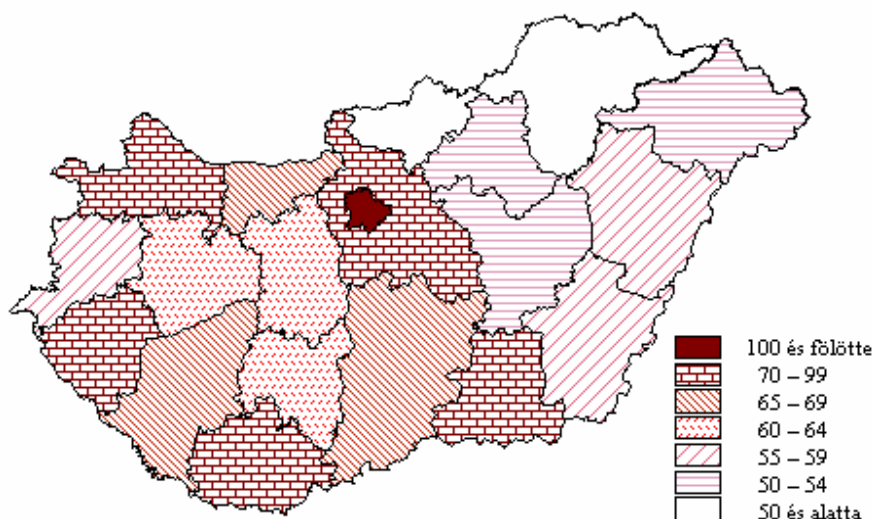
A főbb gazdálkodási szervezetek számának alakulása
(nyilvántartott szervezetek száma az év végén)

Év	Kft.-k száma	Index: 1990. év = 1,00	Bt.-k száma	Index 1990. év = 1,00	Egyéni vállalkozások száma	Index: 1990. év = 1,00
1988	450	0,02	71	0,01	290 877	0,73
1989	4 484	0,24	1 162	0,20	320 619	0,81
1990	18 317	1,00	5 789	1,00	393 450	1,00
1991	41 206	2,25	22 977	3,96	510 459	1,29
1992	57 262	3,13	41 218	7,12	606 207	1,54
1993	72 897	3,98	67 301	11,62	688 843	1,75
1994	87 957	4,80	89 045	15,38	778 036	1,97
1995	102 697	5,60	107 106	18,50	791 496	2,01
1996	122 044	6,66	127 725	22,06	745 247	1,89

* Készült az OTKA T/024173 sz. támogatással.

Az 1. tábla adatai jól mutatják a különböző gazdálkodási formájú szervezetek számának erőteljes növekedését. A növekedés üteme azonban nagy eltéréseket mutat: 1988-hoz viszonyítva 1996-ra a kft.-k száma 271-szeresre nőtt, a bt.-ké 1799-szeresre, az egyéni vállalkozásoké pedig 2,5-szeresre. 1990-es bázissal számolva a sorrend ugyanaz, csak a növekedés mértéke kisebb, dinamikája, egymáshoz viszonyított arányai alakultak eltérően. Így 1990-hez viszonyítva 1996-ra a kft.-k száma 6,66-szoros, a bt.-ké 22,06-szoros, az egyéni vállalkozásoké pedig 1,89-szoros lett. Szám szerint messze a legtöbb az egyéni vállalkozás, a másik két gazdálkodási forma szervezetei együttes számának mintegy háromszorosa, a kft.-k és a bt.-k száma pedig közel azonos. Az egyéni vállalkozások száma főként a mezőgazdaságban és az egyéb szövetkezeti szektorokban nőtt igen jelentősen a tulajdon- (strukturális) változások következtében, de jelentős részük mint „gazdálkodó” – a tőkehiány miatt – vagy nem, vagy csak alacsony színvonalon működik.

1. ábra. Az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma (1997. június 30.)

Az adatok tanúsága szerint a különböző gazdálkodási formájú szervezetek száma, (fajlagos száma), jellege és mérete tekintetében igen nagy területi különbségek adódnak. A mindössze 93 ezer négyzetkilométer kiterjedésű ország természeti, társadalmi-gazdasági-politikai jellemzői és területi különbségei viszonylag nagyok. A kis észak-dunántúli és ennek nem egészen háromszoros nyugat-keleti kiterjedése ellenére felértékelődik az egyes térségek országon belüli relatív helye. A gyorsan fejlődő nagy multinacionális vállalkozások sem egyenletesen helyezkednek el, egyes régiókban szinte teljesen hiányoznak. Míg például a Nyugat-Európához való közelség igen sok előnnyel jár, addig a déli és a keleti szomszédokkal határos helyzet (részben átmenetileg, részben tartósan) kedvezőtlenül hat a határhoz közeli térség fejlődésére. A keleti és a délkeleti régiók vállalkozóinak figyelmét a kereskedelmi tőke jövedelmezőségének ugrásszerű növekedése –

bevásárló turizmusa miatt – elterelte az egyébként szükségszerű mezőgazdasági élelmiszer-feldolgozó és egyéb ipari termelési és technológiai fejlesztésektől. A termelőeszközök és a technológiai színvonal fenntartására e régióban tőkehiány miatt nem volt lehetőség, ezért leértékelődtek.

Az ország egyes régióiban már a rendszerváltozás előtti időszakban is különböző volt a népsűrűség, a lakosság műveltségi szintje, az aktív keresők foglalkozási szerkezete, a gazdaság struktúrája, a települések átlagmérete, sűrűsége, az urbanizáltság foka, a termelői és a szociális infrastruktúra fejlettsége, a népesség életminősége, az új iránti fogékonysága, a K+F-tevékenység szerepe stb. Amíg azonban a tervgazdálkodás utolsó évtizedeiben a gazdasági fejlettséget jelző mutatók általában a térségek közötti nivellálódást jelezték, addig napjainkban a területi különbségek erősödésének vagyunk tanúi. A „makrogazdasági célrendszer” ma inkább a regionalizmus nagyobb területeire – a gazdasági folyamatok nemzetközi integrációjára (lásd például a Duna-Maros-Tisza Eurorégió megállapodást) – fordít több figyelmet. Ez helyes és kedvező gyakorlat, azonban az együttműködő régiók eltérő fejlettségi színvonala miatt a fejlesztésekhez szükséges és rendelkezésre álló tőke hatékony hasznosítása az eltérő érdekek és jövedelmezőségek miatt nehéz feladat. A regionalizmus gazdasági céljait a területileg illetékes nemzetek és kormányok társadalmi-politikai rendszerének és a közös érdekeknek megfelelően kell elismerni és támogatni.

A nem mezőgazdasági tevékenységet folytatók körében az önfoglalkoztatás mind számát mind arányát tekintve nemzetközi relációban is igen magas, és ez rendkívül rövid idő alatt alakult ki. Érdemes tanulmányozni, hogy a vállalkozások ilyen nagy száma és viszonylag kis átlagmérete hogyan alakult ki és hogyan változott.

A gyökerek az 1970-es években létrehozott második gazdaságra vezethetők vissza. Ahogy az évek múlásával ezek a gazdálkodási egységek megerősödtek, egyre inkább kirajzolódott bizonyos piacgazdasági jegyei is. A kisgazdaságok egyre kedvezőbb tőkepozíciója és piaci lehetőségei azonban sajnos nem ösztönözték az árufeldolgozás és az értékesítés együttes megoldását. A rendelkezésre álló tőke jelentős hányada nem működő tőkeként hasznosult, hanem nyaralók, hétvégi házak, lakások építésére és a turizmus területén használták fel. Tehát a termelésben nem akkumulálódott és halmozódott fel az évenként eltérő dinamikával emelkedő saját tőke, amely pedig a gazdaság fejlesztését és korszerűsítését szolgálhatta volna. A jól jövedelmező egyéni- és családi gazdálkodás eredménye (tisztá nyeresége) csak kis részben került vissza a termelésbe anyagi-technikai és technológiai fejlesztésére.

A rendszerváltás után szinte általános volt az a felfogás, hogy a korábbi második gazdaságból kisvállalkozásokká átalakult gazdasági szervezetek lesznek a kialakuló piacgazdaság hajtóerői. Lassan azonban azt kellett tapasztalnunk, hogy a kisvállalkozások száma gyorsabban nőtt, mint gazdasági erejük, számuk erőteljes emelkedése nem volt összhangban szerepük növekedésével, illetve megerősödésükkel. Egy részük, főként a tőkeszegénység miatt, félszeg, bizonytalan, kényszer vállalkozás volt. Ezt látjuk alátámasztani az a tény is, hogy kezdettől fogva sok volt köztük a nem működő, alvó vállalkozás. Számos esetben létrehozásukkal az egyik (sok esetben kizárólagos) cél az volt, hogy a család kiadásainak egy részét üzleti kiadásként számolhassák el. A munkanélküliség növekedésével (esetenként divatos szólamok hatására is) sokan igazi elkötelezettség, szaktudás, megfelelő mérlegelés nélkül a vállalkozásba menekültek. Ezek a gazdasági-

szervezetek nemhogy nem gyorsították, hanem inkább lassították a piacgazdaság kibontakozásának folyamatát.

Az ország egyes térségeiben a vállalkozások számának növekedése igen jótékonyan hatott a munkanélküliség alakulására, de vannak olyan térségek is, ahol a viszonylag sok vállalkozás ellenére magas a regisztrált munkanélküliek aránya. (Lásd a 2. táblát.) A táblában feltüntetett munkanélküliségi rátát az ezer lakosra jutó működő vállalkozások számának megyénkénti alakulásával összevetve azt tapasztaltuk, hogy ilyen megye (nevezetesen, ahol az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma 60, vagy afölötti értéket mutat és az országos átlag – 10,7 százalék – fölötti a munkanélküliségi ráta is) Bács-Kiskun, Baranya, Komárom-Esztergom, Somogy és Tolna megye. Ahol azonban a működő vállalkozások fajlagos száma az országos átlag körüli, vagy meghaladja azt, ott minden esetben átlag alatti a fajlagos munkanélküliség. Ezek közé tartozik: a főváros, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Pest és Zala megye. Az adatok további belső összefüggéseket tárnak fel, melyeknek alaposabb elemzéséből következtetni lehetne a gazdasági szervezetek struktúráváltozásának okaira és a változás eltéréseire is.

2. tábla

A munkanélküliség és a vállalkozások

Terület	A munkanélküliségi ráta (százalék)	Az ezer lakosra jutó működő vállalat száma
	1996-ban	
Budapest	5,1	106
Bács-Kiskun	10,8	64
Baranya	13,3	67
Békés	13,8	56
Borsod-Abaúj-Zemplén	19,0	45
Csongrád	9,0	73
Fejér	9,1	60
Győr-Moson-Sopron	6,6	70
Hajdú-Bihar	15,7	55
Heves	12,6	53
Jász-Nagykun-Szolnok	15,7	50
Komárom-Esztergom	12,0	63
Nógrád	16,9	46
Pest	6,9	69
Somogy	13,2	66
Szabolcs-Szatmár-Bereg	18,6	50
Tolna	13,6	61
Vas	7,1	57
Veszprém	9,6	63
Zala	9,3	72
<i>Összesen</i>	<i>10,7</i>	<i>69</i>

A kis- és a közép vállalkozások nagy száma, illetve számuk növekedése önmagában nem lehet cél. Jelenleg a nemzetgazdaságban betöltött szerepük számukhoz viszonyítva igen kicsi, horizontális és vertikális integrációjuk a fejlesztési források hiánya miatt alacsonyfokú, így lazán kapcsolódnak a nemzetgazdaság vérkeringésébe.

Magyarországon túl sok vállalkozás van, és méretük túl kicsi. Nemcsak az egyéni vállalkozások, hanem a társas vállalkozások is kisméretűek és lassú az átalakulás, a magasabb formába szerveződés folyamata. Természetesen ez az átmenet egyik velejárója, hisz mások voltak a szocialista korszakban a gazdasági átalakulás jellemzői. Az a tény viszont, hogy a nem agrár szférában dolgozó aktív keresőknek igen magas hányada kisvállalkozásban tevékenykedik, már-már az utóbbi időben sokat emlegetett latin-amerikai struktúrára emlékeztet. Az egyéni tőkék piacorientált koncentrációját a kisvállalkozások kevésbé kezdeményezik azért is, mert ehhez hiányzik a szükséges informatikai feltételrendszer és az infrastruktúra. Még ma is sok az olyan vállalkozó, aki mellékfoglalkozásként vagy nyugdíj mellett gyakorolja a vállalkozói tevékenységet. Az 1997. évi jogszabályváltozások (gazdálkodás, adózás, TB stb.) csak részben enyhítették, inkább szigorították a gazdasági szervezetek működését. A központi szándék a gazdálkodás hosszú távú megalapozására nem vitatható, ennek ellenére a kis- és közepes vállalkozások nehéz éveket élnek.

A kisvállalkozások üzleti sikerei nem általánosak. Legtöbbjüknél a tőkeszegénység, a hitelekhez való nehéz hozzájutás, a drágasága, illetve döntően a hitelképesség alacsony foka a legfőbb akadály. Nehezen tudnak kitörni a pangásból, nem tudnak a gazdasági fejlődés motorjává válni. Koncentrációjuk még várat magára. Ma még kevesen törekednek a magasabb szervezeti formákra áttérni, inkább a stabilizáció a céljuk, mert a nagyobb árbevételhez szükséges forgótőkét – és ahhoz a fedezetet – nem tudják biztosítani, a bankok középlejáratú hiteleket a termelés és forgalmazás finanszírozására szinte alig vagy csak jelentős túlbiztosítással adnak.

A rendszerváltozás utáni közel egy évtized gazdasági folyamatai alapján a szervezeti formáknak az indokoltnál lassúbb korszerűsítését tapasztalhatjuk, és ez már negatív hatásokat is jelez.

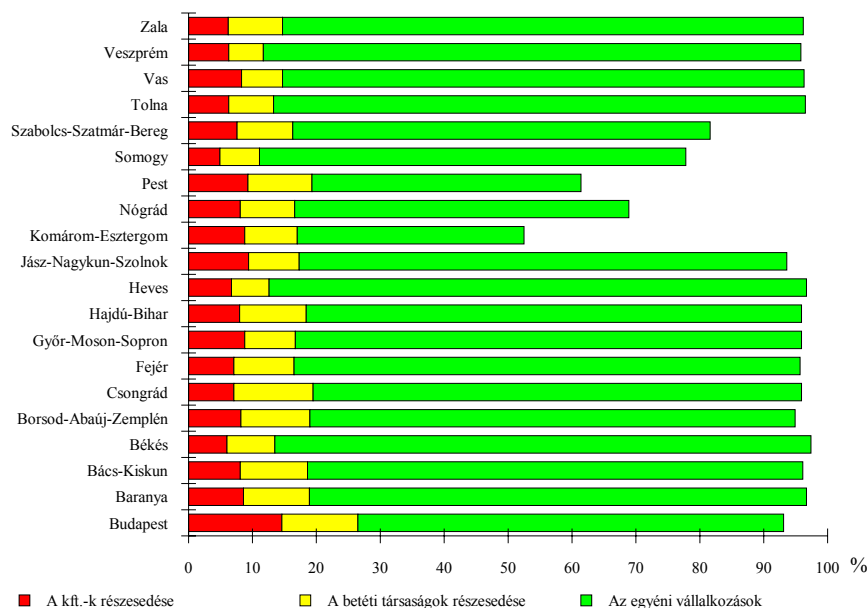
1998. január 1. után a kft.-ket érintő többletterhek miatt előreláthatólag jelentős változások következnek be a gazdasági szervezetek struktúrájában. A korlátolt felelősségű társaságok egy része a minimális alaptőke megháromszorozása, valamint a mérlegek auditáltatási kötelezettsége miatt várhatóan betéti társasággá, illetve egyéni vállalkozóvá, más része pedig részvénytársasággá alakul át. A kft.-k jelenlegi irreálisan magas száma sokak szerint épp az átmeneti jelleget tükrözte. (A kft.-k közül 1996-ban 3 millió forintnál alacsonyabb volt a törzstőkéje 14 214-nek, ez mintegy 12 százalékos részesedést jelent.) Várhatóan főleg az „alvó” kft.-k, a tanácsadó kft.-k és a kisebb méretű, családi kft.-k alakulnak át bt.-vé. Emellett a könyvelési és az auditáltatási költségek miatt feltehetően jelentős számbeli visszaesés is be fog következni.

Ha térségenként vizsgáljuk a különböző vállalkozási formák gazdasági szerepét, akkor meglehetősen differenciált képet kapunk (lásd a 2. ábrát.) A különbségeket már a különböző gazdasági formákban működő szervezetek száma is jelzi.

Az általában nagyobb létszámú kft.-k és a részvénytársaságok aránya Budapesten a legmagasabb. Nagy a részvénytársaságok szerepe Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom és Nógrád megyében, a kft.-ké pedig Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Győr-Moson-Sopron, Vas és Bács-Kiskun megyében. Az eltérő arányokat indokolhatja a lassú nyugat-keleti irányú külföldi és hozzá kapcsolódó hazai – biztonságosabb – tőkebefektetés és főként Budapest központi szerepe. A másik szélső értéket a részvénytársaságok esetében Somogy és Tolna, kft.-k esetében pedig Somogy, Békés és Zala megyében talál-

juk. E szélső értékeket leszámítva a részvénytársaságok megyén belüli relatív száma egyöntetűbb, míg a kft.-ké nagyobb szóródást mutat.

2. ábra. Az egyes területeken működő gazdasági szervezetek számának megoszlása

A betéti társaságok relatív szerepe szintén nagyon különböző. Számuk alapján az élvonalban a főváros, Csongrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megye áll, a sereghajtó pedig Veszprém, Heves és Somogy megye.

Az egyéni vállalkozásoknak a térség összes vállalkozásán belüli aránya többé-kevésbé egyöntetű, de a többi megyénél valamivel magasabb Heves, Baranya, Bács-Kiskun, Tolna és Veszprém, alacsonyabb Komárom-Esztergom, Pest, Nógrád megyében és Budapesten. Ezekbe az élenjáró és lemaradó megyék körébe azonban az egyes megyék eltérő okok miatt kerülnek. Például Csongrád és Bács-Kiskun megyében a betéti társaságok igen magas száma és az összes vállalkozáson belüli kiemelkedő aránya részben azért alakult ki, mert a jugoszláv határ közeli térségekben igen sok külföldi, illetve vegyes tulajdonú gazdasági szervezet jött létre. Ezek főként kereskedelemmel foglalkoznak, és csak csekély számban és mértékben végeznek termelőtevékenységet. A balkáni helyzet kedvező változásának hatására azonban az utóbbi időben a legális vállalkozások forgalma és korábbi jövedelmezősége csökkent, ezért a tőkét kivonták vagy átcsoportosították, egy részét az értékpapírpiaconra vitték, más részét „alvó” vállalkozássá alakították. A termelés kedvezőtlen jövedelmezőségét bizonyítja, hogy a felszabaduló tőke nem törekedett az egyébként kiváló mezőgazdasági, élelmiszer-termelési és -feldolgozási adottságokkal rendelkező térség vállalkozásainak fejlesztésére.

Bár folyamatosan keletkeznek és szűnnek meg vállalkozások, továbbá egyik formából másikba alakulnak át, összes számukat tekintve a különböző irányú és kusza változá-

sok eredője a csökkenés. Országosan 3579-cel csökkent a gazdasági szervezetek száma 1997 harmadik negyedében. Ezen belül az egyéni vállalkozások száma erőteljesen visszaesett, a társas vállalkozásoké pedig kissé nőtt. Az egyéni vállalkozások számának csökkenése – ha nem vagy csak csekély számban alakultak át társas vállalkozásokká – figyelmeztető is lehet. Célszerű vizsgálni, hogy a megszűnés mely területen jelentős, mert a községekben, de a kisebb városokban is szolgáltatási hiányhoz, ellátatlansághoz vezethet. Különösen jelentős gondokat okozhat a nagy létszámú lakótelepeken.

A társas vállalkozások száma valamennyi nemzetgazdasági ágban nőtt, de az ütem mértékével a kereskedelem, a javítás és egyéb szolgáltatások, valamint az ingatlanügyletekkel foglalkozó cégek emelkednek ki.

Magyarország jelenleg a családi, illetve a kisvállalkozások hazája. Fennmaradásuk és fejlődésük azonban sok nehézséggel jár. Az ország különböző térségeiben eltérő eséllyel indulnak, különböző módon veszik az akadályokat és támogatottságuk is erősen differenciált. A fővárosban és az ország nyugati részén magasabb a fizetőképes kereslet, fejlettebb az infrastruktúra, több a külföldi és hazai tőke, jobbak a kooperációs lehetőségek, élénkebb a gazdaság, kedvezőbb a közgazdasági környezet, ezért könnyebb életben maradni, mint keleten. Ma már érezteti hatását az is, hogy a nyugati határ menti városokból (megyékéből) jelentős számban dolgoznak Ausztriában vagy távolabb és a külföldi magasabb munkabér nagy részét idehaza családi vállalkozásokba (társas vállalkozásokba) fektetik be.

A kisvállalkozásokat Magyarországon – mint már említettük – általában a tőkeszegénység jellemzi. Hitelekhez nehéz hozzájutni, ráadásul igen drága is. A kedvezményes hitelek szűkösen állnak rendelkezésre, csak az igénylők töredékének jut és egy-egy vállalkozó keveset kap. A bankok nem szívesen foglalkoznak a kisösszegű hitelkérelmekkel, mert ezek elbírálása közel annyi munkával jár, mint a nagyobbaké, és a nagy idő- és munkaráfordítás nemigen térül meg. Ráadásul a bankok kockázata is nagyobb. A termelés finanszírozásához közép-, illetve hosszú lejáratú hiteleket egyéni, kis- és közepes vállalkozások alig tudnak igénybe venni. Rövid lejáratú (éves) hiteleket viszont a termelés alacsony jövedelmezősége miatt nem vehetnek fel, a tőke és a kamat nem térül meg.

1997-ben a hazai vállalkozásoknak több mint kilenczede 11 főnél kevesebbet foglalkoztatott. Ezekről a kisvállalkozásokról nagy számuk ellenére keveset tudunk. A kisvállalkozásoknak nagyjából háromnegyede családi vállalkozás és nagyon sok vonatkozásban jelentősen különböznek egymástól. Méretük alapján nagyon rugalmasaknak kellene lenniük, mégis a viszonylagosan kis piacérzékenység és a gazdasági környezethez nem mindig megfelelő alkalmazkodás jellemzi őket. Sokuk számára idegen, szokatlan a korunkra jellemző vállalkozói magatartás, még idő kell ahhoz, hogy elsajátítsák a helyes üzleti viselkedést, felkészüljenek a gyors piacváltozásokra és azokhoz rugalmasan tudjanak alkalmazkodni.

A tőkehiány, amelybe folyton ütköznek, sok esetben bénítólag hat. A korlátozott banki finanszírozás helyett számukra a Vállalkozásfejlesztő Alapítvány mikrohitel maradt. Ez viszont részben kis összegű (eddig egymillió forint volt a felső határ, most a fővárosban 3 millióra emelkedett) és csak korlátozott számú egységnek jut. Pedig az eddigi tapasztalatok szerint a kisvállalkozók általában megbízható adózók, és legtöbbjüknél a hitelvisszafizetés az előírásnak megfelelő.

A gazdaság strukturális átalakulásának minden területen és gazdasági ágazatban alapvetően a növekedést kell segítenie. Csakis az ország gazdasági helyzetének kedvező változásával készülhetünk fel, illetve alapozhatjuk meg és készíthetjük elő csatlakozásunkat az európai piaci folyamatokhoz. A makroszintű változásokat azonban jelenleg még nem érzékelik az egyéni és kisvállalkozások helyzetük kedvező alakulásában. Őket „helyzetbe kell hozni”, ösztönözni kell a tőke és a munkaerő jövedelmezőségének – hatékonyságon is alapuló – javítására. Amikor a mikrogazdasági szférában is megindul az erőteljesebb fejlesztés és javul a piaci helyzet, annak hatása már gyorsabban jelentkezik makroszinten is, volumenben, export-import területen, a belső fogyasztási piacokon egyaránt.

Végezetül a jelenleginél több figyelmet érdemel a gazdasági struktúra évenkénti változása, a fékező kedvezőtlen hatások feltárása és ellensúlyozása. A kutatás–fejlesztés eredményeinek gyakorlati hasznosítása segítheti a kedvező változásokat, mert folyamatosan stabilizálódó gazdaság nélkül egyre nehezebben lehet alkalmazkodni a folyton változó külpiazi feltételekhez, ami pedig alapvetően társadalmi–gazdasági célunk országosan és valamennyi régióban.

TÁRGYSZÓ: Gazdasági szervezetek. Szerkezetváltozás.

SUMMARY

The authors examine the situation that had taken shape by 1996-1997 in the registered economic organizations (mainly in the small and middle enterprises) with special regard to the regional differences.

Among the characteristic features of the enterprises about one third of which are companies and partnerships and two thirds of which are sole proprietors, the regional differences are analyzed by the forms of the economic activity, the character and size of the economic units emphasizing the significant differentiation tendencies.

The authors call attention to the growing number of the economic units in every branch of the economy mainly in the areas of trade and services. They state that the small enterprises are generally characterized by shortage of capital as well as by obtaining credit and the interests can also hardly be refunded.

Finally, they point to the fact that exploring the annual changes and their internal characteristics are of great importance for the establishment of a flexible system of enterprises.